

Повернення фенікса: родоцентрична педагогіка

Олександр Лук'яненко

*Даремно згадали доблесні наші старі часи, бо
йдемо куди — невідомо.
Велесова Книга*

Стаття Олександра Лук'яненка та її обговорення, які редакція пропонує своїм читачам, викликає неоднозначні роздуми і запитання. Чому сформовані упродовж віків нашими пращурами принципи навчання і виховання підростаючих поколінь сьогодні ми відсунули на останній план і забули про них? А вони, як доводять учені різних поколінь, міцно трималися і тримаються у наших вітчизняних народних педагогічних звичаях. Особливу увагу у різні часи їм приділяли Олег Ольжич, Юліан Вассиян, Катерина Грушевська, Юрій Липа, Василь Сухомлинський та інші. Рід вони розуміли не стільки як кровний зв'язок поколінь, а як зв'язок психологічний, духовний, ідейний. Тому українську націю трактували як Рід, чим ми, як зазначав дослідник творчості Юліана Вассияна Марко Антонович, "основно різнимся від державного розуміння нації західного світу (французів і англосаксів) та расового у німців" (див.: Д-р Антонович Марко. Історіософія Юліана Вассияна. Спроба характеристики // Вассиян Юліан. Твори. — Т. 1. Степовий сфінкс. — Торонто, 1972. — С. 31). Злободенність поданих нижче матеріалів засвідчує й те, що до порушених у них проблем звертаються психологи (О. Братко-Кутинський. Феномен України. — К., 1996), педагоги (Є. Сявакко. Українська етнопедагогіка. — Львів, 2002), філософи (С. Черепанова. Філософія родознавства. — К., 2008), етнографи (Р. Чмелик. Мала українська селянська сім'я другої половини XIX — початку XX ст. Структура і функції. — Львів, 1999), фольклористи (Я. Гарасим. Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору. — Львів, 2010) і т. д. Завдання цієї публікації і полягає в тому, щоб зорієнтувати методистів з української літератури, учителів-практиків на формування принципу родоцентризму у викладанні української літератури в школі. Адже ідея Роду у згаданому вище його розумінні притаманна українській усній народній поетичній творчості та писемній літературі загалом. Більше того, міркування учительки із Сум С. Дубровської з цього приводу, її власний педагогічний досвід засвідчують результативність та перспективність таких пошуків, адже вони уже здійснюються на практиці.

Бурхлива зміна століть логічно пов'язана із зміною орієнтирів людства. Занепадають і відроджуються занесені пилотом століть ідеї, гинуть і повертаються із небуття забуті практики. Те, що було першочерговим учора, — сьогодні поступово відходить на другий план; а його місце займає проблема до цього невагома за мірками цілих поколінь наших попередників.

Але одвічною проблемою людини була і є проблема виховання та навчання: їхньої мети, процесуаль-

ності, принципів, методів та прийомів. У період, коли владні структури вирішили вести Україну шляхом демократизації та європеїзації, велика увага стала приділятися педагогічному досвіду провідних європейських країн. Доктрина "болонізації" вищої школи, а разом із нею і перебудови підходів до навчально-виховного процесу як такого, змушують нас шукати західноєвропейських зразків. Так на озброєння беруться педагогічні ідеї людиноцентризму італійських гуманістів Маттео Пальмієрі чи Леона Батісти Альберті, знову звертаються до основ християнського виховання нідерландських та німецьких мислителів Еразма Роттердамського чи Мартіна Лютера.

Але життя людське — циклічне, час, природа, і, якщо хочете, Провидіння, повертають все на круги своя. Ледачутний голос серця підштовхує людину до орієнтації на глибинні корені природи власних потягів і устремлень. Орієнтує її шукати основи того, що формувало її "Я" з покоління у покоління — на власне слов'янську педагогічну систему, якісно відмінну від інших — іноземних та фактично чужих для української ментальності.

Зазвичай запровадження новітніх елементів, за якими стоять великі надії, у багатьох галузях, у тому числі в педагогіці, відбувається за одвічним принципом "все краще там, де нас нема". І поступово не зауважуємо, як самі ж викривляємо дзеркало власного буття так, що вже наші діти, дивлячись крізь нього на світ і відшукуючи себе у ньому, будуть розгублено зазирати в іноземні порадики, вважаючи їх першоджерелом істини. А тим часом вони могли б упевнено крокувати вглиб історії з високо піднятою головою, коли б пам'ятали, що ЇХНЯ істина — українська, кордоцентрична — рівна іншим, бо разом із ними зливається у суголосся світового світорозуміння. Чим зарадити цьому? Можливо, простим дослідженням одного з найбагатших потенційних та найбільш значущих джерел новітніх освітніх реформ — національної педагогіки України дохристиянського періоду.

Так склалося, що офіційна політика монархів із Х століття була спрямована на зближення руської соціально-політичної моделі з ромейською (візантійською). Це не могло не призвести до незворотних змін у житті населення (часом невиправно трагічних: як то важко змінювалася культура, відбувалося цілеспрямоване нехтування національними майстрами на користь грецьких архітекторів, іконописців, хроністів). Великих втрат зазнає і система національної педагогіки. Доволі швидко почалося знищення всіх можливих писемних джерел, викорінення одвічних способів передачі досвіду та знань від покоління до покоління.

Через це, як не прикро, розглядаючи розвиток педагогічної думки на Русі, дослідники розпочинали відповідні параграфи монографій та підручників із "Повісті минулих літ", "Повчання Володимира Мономаха",

агіографічної літератури, наголошуючи, що наука прийшла на Русь із прийняттям візантійської віри; та й сама освіта набула соціального значення, отримавши підтримку з боку держави, тільки після зазначеної події (тут позитивним зрушенням у бік протилежної думки можна назвати праці з історії української школи та педагогіки під редакцією О. Любара).

Однак, зважаючи на всі спроби похитнути основи давньоукраїнської педагогіки, відтворити колишні моделі виховання ще здається можливим. Вони (хоча й позбавлені необхідного підтексту, морального навантаження, яке мали у минулому) ще живуть у вигляді народних свят.

Дозвольте тут поставити одне-єдине питання: "Якби праукраїнська (ведична) педагогічна система дохристиянського періоду була слабо розвиненою, неструктурованою, безцільною та нестабільною, то чи мала б вона пережити десятиліття століть в умовах утиску з боку пануючих ідеологій: християнства (з X століття до 1918 року) та атеїзму (як складової комуністичної ідеології)?"

Можливо, це питання є в корені риторичним. Тому приймемо за аксіому факт існування налагодженої самобутньої та розвинутої системи виховання та навчання у дохристиянський період. Усвідомимо, що вона є кардинально відмінною від загальноприйнятої нині класно-урочної системи, що дісталася нам у спадок із часів Я.А. Коменського. Остання в основі своїй мала принципи, закладені ще ченцями-реформаторами з Константинополя. Привезені князем Володимиром після прийняття християнства, коли той "наказав збирати дітей людей знаменитих і вчити їх, не зважаючи на супротив батьків" [3, с. 100]. Доволі очевидно, що неприхований супротив виявлявся не тільки з боку батьків, а й з боку їхніх дітей. Цей же "супротив" та несвідомий страх по відношенню до школи залишається на підсвідомому рівні й понині.

Спробуємо віднайти відповідь, у чому ж полягала потреба реформування педагогічної системи Русі? Недосконалість та обмеженість знань? Ця причина здається недостатньо вагомою та обґрунтованою. Той факт, що русичі не були тісно знайомі із творами Аристотеля чи Гіппократа не дає підстави говорити про обмеженість їх знань (чого варті лише космогонічні уявлення наших предків, які знаходять підтвердження у сучасній фізиці (Вакуум, що породжує Всесвіт із самого себе), чи обізнаність у ботаніці та фізіології людського тіла (що гармонійно поєдналися у вікопомній народній медицині)).

Найбільш вагомою здається ідеологічна основа подібного вибору правлячої еліти X століття. Не секрет, що звичайна школа є провідником ідеології, вибраної державою (принаймні, була такою, допоки наша держава ще мала змогу підживлювати загальнодержавну ідеологію). Так американські учні до цього часу вчать, що їхня нація двічі порятувала світ під час світових воєн та змагалася зі світовим злом — комунізмом, у той час коли радянська школа донедавна не припиняла ідеологічної боротьби з іншим злом — "загниваючим" капіталізмом, шукаючи робітничо-селянські революції в усіх епохах історії людства.

Щоби поширити на руських землях зразки імператорського устрою Другого Риму, укріпивши основи київського престолу, новонаверненому князю Володимирі із численними "заморськими" ідеологами потрібно було силою вживити у свідомість вірогідних нові ідеали (такі, що часом не співпадали з усталеним світоглядом русичів). А змінювати було що: поступово розривався тісний контакт із навколишнім

середовищем, людиною. Русича, який споконвіку босоніж ходив по Матері-Сирій Землі, буквально "взули". Від повсякчасного леліяння родових гаїв направили у напівтемні храми. Від віри у богоподібність людини на вернули у рабство, спочатку духовне, а потім і тілесне. Від шанування Роду до цурання ним, як темним і диким. І виправдання тому було одне: свята політика — свята справа...

Звісно, що, все це легше зробити з молодим поколінням, ніж із людьми старшого віку. Тому створення централізованої Володимирової шкільної системи слід сприймати як приклад цілеспрямованої акції по втіленню у життя того, що потрібно владі. Чи варті тут історичні паралелі по запровадженню у суспільство нових ідеологій та участі у цьому освіти? Можливо й так, бо крайніх проявів цього безліч: це і сорокарічне "блукання" Мойсея пустелею для "народження людини нового типу", і надмірна ідеологізація радянської школи, і відкритий шовінізм закладів освіти фашистської Німеччини. Не зважаючи на історичні обставини, мета використання освіти була одна й та сама: на уламках старого побудувати нове суспільство, що більше збіглося з поглядами харизматичних лідерів.

Та повернемося до нашої історії. Замисліться над наступним. Якщо Володимиром та візантійськими "політтехнологами" X століття були зроблені такі ж кроки, що робилися й у XX столітті тоталітарними урядами для подолання супротивних ідейних течій, то це лише підтверджує думку про вагомість та впливовість праукраїнської педагогіки.

Спробуємо проаналізувати педагогічну систему стародавньої (ведичної) Русі, тим паче, що її принципи починають дещо мимоволі, на підсвідомому рівні, відроджуватись у нас на очах.

Спрямовуючим у розбудові відносин учителя й учнів стародавньої школи було розуміння того, що процес виховання дітей був беззаперечно процесом виховання самого себе. Учителю жодного разу не просто ВЧИВ, а учень не просто не ВЧИВСЯ. У основі лежав постійний невимушений пошук істини — пізнання світу; і його найскладніший етап — пізнання світу в очах людини напроти, розуміння світу очима іншого, сприйняття цього Всесвіту та усвідомлення його рівноцінності й значущості.

Основоположним принципом усієї ведичної педагогіки є те, що ми пропонуємо назвати принципом Родовідповідності, її Родоцентризмом. Він базувався не лише на культові земного Роду, зумовлюючи дбайливе ставлення до підростаючого покоління з боку старших, бо у дитині вбачався весь Рід. Кожна людина — "продукт" творчості (життя) своїх батьків (їхньої життєтворчості), які, в свою чергу, також мали власних батьків. Тож, за законами логіки, можемо стверджувати, що людина є продуктом життєтворчості десятків і сотень поколінь її пращурів. Тому й життя людини може бути ототожене з Вічністю, яка не має ані початку, ані кінця. А людина, будучи творчим продовженням власного Роду, спроможна виступати як сам Рід.

Саме ведична праукраїнська школа і є зразком гармонійного співжиття багатьох поколінь, де навчально-виховний процес тривав усе життя: від раннього дитинства до глибокої старості.

Основною формою організації його був ОБРЯД. Тлумачні словники визначають "обряд" як сукупність усталених звичаєм дій, пов'язаних з побутовими традиціями або з виконанням релігійних настанов. На наш погляд, це визначення є далеко недосконалим, бо не розкриває морального та педагогічного навантаження в житті людей стародавнього періоду. Вважаємо, що

обряд слід розглядати як раціональну систему освітньо-виховних дій, які, збагачуючись у віках, стверджували та коригували життя русичів.

Таке виховання та навчання було глибоко індивідуалізованим, хоча й проходило у невимушено ігровій колективній формі. Воно було просякнуте духом взаємодії, взаємоповаги та співтворчості. Обряди ведичності були одночасно і процесом навчання, і процесом контролю за якістю засвоєння знань, за нього екзамінаторами виступали і старійшини роду, і вся громада, і кожна окрема особистість, яка складала цей іспит перед лицем Роду. Чи не про це говорять рядки із Велесової Книги: "У той день також мали ігрища перед лицем старотців. І силу юнацьку показували. Юнаки бігали, співали, танцювали на їх честь" [1, с. 23].

Та завжди існує бажання звинуватити наших стародавніх предків у темноті та дикунстві. І причиною тут виступає не стільки їхня "недалекість", скільки наша власна неспроможність та небажання розгледіти коштовні перлини народної мудрості. Якщо комусь спаде на думку звинуватити пращурів у нелогічності, ненауковості в сучасному їх розумінні, то з упевненістю можемо говорити про те, що обряди ведичних часів включали у себе всі ланки психолого-педагогічного засвоєння знань: ознайомлення-вивчення-закріплення-застосування. У якості прикладу, розглянемо у найбільш стислій формі обряд Коляди (тут будуть доречні паралелі із сучасними уроками літератури, музики, хореографії тощо). А інші — нехай пошукають самі, тренуючи власний розум і пробуджуючи сплячий голос серця.

Психол.-пед. ланка засвоєння знань

Коротка характеристика етапу обрядових дій

1. Ознайомлення

1.1. Сприймання нового матеріалу (ритмізація, епітети, порівняння) відбувалося під час попередніх зустрічей різновікових груп дітей та молоді до святкування Коляди на вечорницях, толоці та інших зібраннях: співи під час роботи, танці під час гулянь тощо.

1.2. Період: тривав упродовж усього року з його калейдоскопічною зміною свят.

2. Вивчення

2.1. Цей етап включав взаємодію дітей усередині різностатевих та різновікових груп. Під час зборів старші та більш обізнані у справі діти вчили менших. До вивчення підключалися також і родичі дітей та волхви (так читаємо "Старі бабусі ... навчали дітей колядувати" [2, с. 18]). Великим здобутком було те, що вивчення нового матеріалу поєднувалося із залученням дитини до господарської діяльності разом із дорослими. Волхви, родичі та старші діти наводили приклади віршівання, співу. Молоде покоління на основі прикладів здобувало розуміння, як краще складати вірші, як

співати та організовувати танцювальний супровід.

2.2. Період: проходив ближче до зимового святкування, починаючи із завершення польових робіт та настання перших легких морозів.

3. Закріплення

Систематизація отриманих знань проходила паралельно із осяганням нових висот у дисципліні. Хоровий та сольний спів, правила римунання, словниковий запас дітей, танцювальні уміння й навички — все перевірялося під час взаємодії з тими, хто міг виступати у ролі вчителів: волхвів, родичів, старших дітей.

4. Застосування

Кульмінація всього попереднього процесу — Коляда. Це — вирішальний іспит для учнів, які до цього часу осягали науки та мистецтво.

Спів та танці оцінювалися під час театралізованих дійств.

Перевірялися знання дітей з художньої літератури. Також відбувалася перевірка знань з астрономії, біології та інших дисциплін: у колядках учні у цікавій формі розповідали про принципи світобудови, залучали знання із садівництва та зоології тощо.

Окрім того, перевірялося вміння словом створювати образи далекого і близького майбутнього (віншування господарям хати про гарний врожай, щастя, долю).

Звернімо увагу на той факт, що обряд був спрямований не стільки на подання дитиною безальтернативних уявлень про цей світ (космогонія, біологія, зоологія), а скільки на розкриття всередині неї на підставі нових отриманих знань її творчого начала як основи людського "Я", того, що уподібнювало її до її предків, і, як наслідок, Творця, бо "Правда така, що ми Дажбожі внуки в умі. А Ум Великий Божий є єдиний з нами, і тому творимо і говоримо з Богами воєдино" [1, с. 10].

Із огляду одного з обрядів, можемо зробити наступні висновки. По-перше, обрядова система ведичної Русі — це дієва педагогічна система, що допомагала пізнати світобудову та навчати й виховувати дітей. По-друге, виховання у стародавній період не було набором хаотичних засобів впливу на дитину чи дорослого, а мало в основі раціональне зерно. По-третє, звернення до необґрунтовано забутого досвіду ведичної педагогіки є злободенними та важливим для подальшого розвитку як науки, так і всього українського соціуму, який з діда-прадіда звик жити за законами Родошанування.

Список посилань:

1. Велесова Книга. — К.: Велес, 2004. — 256 с.
2. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. У 3 книгах, 6 томах. Кн.1. Т.1. Зимовий цикл. Т.2. Весняний цикл. — К.: АТ "Обереги", 1994. — 400 с.
3. Новиков М. П. Христианизация Киевской Руси: методологический аспект. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991. — 176 с.